

Nogometni profesionalci u udruženom radu*

DAVOR KOVAČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Klubove jugoslavenske nogometne Prve savezne lige, a dijelom i Druge savezne lige, sedamdesetih godina XX. stoljeća zahvatila je komercijalizacija, koja se očitovala tako da su svi odnosi unutar kluba kao i odnosi s drugim organizacijama bili podređeni osnovnom cilju: kako osigurati dovoljno sredstava za financiranje troškova. Stručni i pedagoški rad u klubu bio je prepušten nekolicini stručnjaka. Sve ostale, poglavito društvene radnike u klubu, zaokupljalo je kako prikupiti dovoljno sredstava za financiranje kluba. Uglavnom se vodila briga o različitim dopunskim djelatnostima u klubu, a manje o radu i problemima nogometnoga sporta. Takvo je stanje poticalo razvijanje najamnih odnosa, kupoprodaju nogometaša, a samoupravljanje u klubu svodilo se na formalno potvrđivanje zaključaka prihvaćenih u uskim skupinama. Donošenjem Zakona o udruženom radu nastojalo se samoupravne odnose uvesti i u nogometne klubove Prve savezne lige.

Gljučne riječi: profesionalni nogomet; samoupravljanje; Jugoslavija; Savez komunista Jugoslavije; Zakon o udruženom radu

Uvod

Danas mnogi rado pamte sedamdesete godine XX. stoljeća, kada je standard u socijalističkoj Jugoslaviji rastao zahvaljujući zaduživanju države i usmjeravanju sredstava u opću potrošnju, pa je u jugoslavenskim uvjetima to bilo "zlatno doba". Naime, Titov se režim sve manje morao koristiti silom da afirmira i održi vlast, posljedice nagloga skoka cijena nafte iz 1973./74. još se nisu znatnije osjećale, postojala je određena sloboda tiska i, općenito gledano, stanovništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) živjelo je bolje nego prije.¹

Međutim u jugoslavenskom socijalističkom društvu u tom su se vremenu pojavljivale nacionalističke i liberalističke tendencije. Visoki partijski dužnosnici

* Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 3481.

¹ Sabrina P. Ramet, *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918. – 2015.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009), 403.

Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić korijene tih tendencija tražili su u proizvodnim odnosima te su ustvrdili da je društveni sustav omogućio izvlačenje viška rada iz materijalne proizvodnje u ruke i pod vlast “tehnostrukture i institucija izvan materijalne proizvodnje”, posebno banaka, čime je bio otvoren proces jačanja novoga društvenog sloja, koji je bio nosilac kapitalističkih odnosa. Izraz “tehnokrat” u SFRJ se koristio za stručnjake koji su u vođenju privrednih poduzeća odbacivali dogmatska načela samoupravnoga socijalizma. Naime, osamostaljenjem privrednih poduzeća, bankarskoga i kreditnoga sustava, pojavio se i jačao, kako se tada govorilo, “tehnokratsko-birokratski” sloj koji se nastojao povezati i s nekim organizacijama Saveza komunista. Stvarala se tendencija da se Savez komunista podčini i pretvori, kako se naglašavalo, iz organizacije radničke klase u instrument toga sloja. U takvim su se uvjetima javljale “grupno vlasničke” tendencije, odnosno težnje i pojave privatizacije društvenoga vlasništva.²

Ustavom iz 1974. normirane su promjene političkoga sustava tako da radnici i građani imaju neposrednu političku vlast.³ Prihvaćanjem Zakona o udruženom radu (ZUR) u studenom 1976. na zajedničkoj sjednici Saveznoga vijeća i Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ samoupravljanje je postalo sustav koji se proširio na područje svake proizvodnje i svih usluga. Prosvjeta, zdravstvo i kultura trebali su se povezati s radnicima u proizvodnji, odnosno namjera je bila da se država izbacila kao posrednik između društvenih djelatnosti i gospodarstva, koje se trebalo povezati izravno sa samoupravnom interesnom zajednicom (SIZ).⁴

U javnosti se svakodnevno naglašavalo da svatko mora raspolagati rezultatima svojega rada i da se stvara zajednica slobodnoga dogovora i razmjene rada. Drugim riječima, ZUR je trebao omogućiti neposrednu demokraciju, iako pod nadzorom Saveza komunista Jugoslavije.⁵ Radnici su trebali prisvajati čitav dohodak i odlučivati koliko će izdvajati za društvene potrebe na osnovi ugovora proizvodnih poduzeća s ustanovama koje su se bavile zadovoljavanjem svih potreba stanovništva. Prema koncepciji udruženoga rada koju je osmislio Edvard Kardelj, osnovne organizacije udruženoga rada (OOUR) i mjesne zajednice (MZ) bile su temelj proizvodnoga i političkoga sustava;

² O tome vidi: Inge Perko-Šeparović, “Tehnokratizam i tehnokracija”, *Politička misao. Časopis za političke znanosti* XVIII (1981), br. 4: 377; Davor Rodin, “Tehnokracija i tehnokratizam”, *Politička misao* XVIII (1981), br. 4: 405.

³ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 678.

⁴ O tome vidi: Vladimir Jovičić, *Udruženi rad, kultura, stvaralaštvo* (Beograd: Komunist, 1977); Gordana Bosanac, *Odgojno-obrazovna djelatnost i udruženi rad* (Zagreb: Školska knjiga, 1975); Milentije Popović et al., *Udruženi rad i neposredna demokratija* (Sarajevo: Svjetlost, 1977); Milan Pavlović, *Politička ekonomija i udruženi rad* (Zagreb: Školska knjiga, 1979); Rudolf Mažuran, *Seljaštvo i udruženi rad* (Zagreb: Zadržna štampa, 1979).

⁵ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006), 480. Usp. Joža Pirjevec, *Jugoslavija 1918. – 1992. Nastanak, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Celje: Zgodovinsko društvo, 1996), 342; Slaven Letica, *Četvrta Jugoslavija* (Zagreb: CIP, 1989), 29; Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja* (Sarajevo: Svjetlost, 2000), 110.

OOUR je bio temeljna proizvodna ćelija, a MZ temeljna ćelija teritorijalno udruženih građana.⁶

Treba istaknuti da je Kardelj napustio marksističko-lenjinističku koncepciju, prema kojoj socijalistički poredak može izgraditi sustav koji isključuje nepoželjne promjene. Tvrdio je da svaki sustav može biti izložen transformacijama i da postoji veoma malo čistih sustava.⁷ Prema Kardeljevu mišljenju, “na društvene organizacije i udruženja treba da gledamo kao na konstitutivni deo našeg samoupravnog sistema. Jer i na te oblike udruživanja primjenjuju se osnovna načela tog sistema, a udruženje sa svoje strane doprinosi daljem razvoju tih načela i obogaćuje ih novim elementima i jedan je od činilaca koji doprinosi izgradnji čoveka kao slobodne i celovite ličnosti”⁸

Od realizacije koncepcije udruženoga rada očekivalo se da će onemogućiti sve do tada poznate nepravilnosti u razvoju društvenih odnosa. Radi provedenja ZUR-a doneseno je i usvojeno oko 1,25 do 1,5 milijuna pravnih akata na svim razinama društvenoga djelovanja. Kako iznosi povjesničar Dušan Bilandžić, svaki je OOUR donio tridesetak općih pravnih akata koji su obuhvaćali najčešće od petsto do tisuću stranica pravnih normi. No opisani formalno-pravni gigantizam ostao je prazno slovo na papiru.⁹ Pokazalo se da ZUR-ovska institucionalizacija samoupravnoga sustava, odnosno udruživanje rada i sredstava, slabo napreduje na svim razinama u društvu. Kriza samoupravljanja nije bila “u bazi”, nego u rukovodećim kadrovima u udruženom radu, gdje nisu bili izgrađeni čvrsti kriteriji, pa je njihov izbor bio izložen različitim utjecajima.¹⁰

Kakvo je stanje sedamdesetih godina XX. stoljeća bilo u jugoslavenskom profesionalnom nogometu, najpopularnijem sportu u socijalističkoj Jugoslaviji? Naime, nogomet nikada nije samo nogomet, kroz njega se zrcale odnosi u društvu uopće. Tako, primjerice, francuski teoretičar igre Roger Caillois smatra da princip igre nije izopačen zbog profesionalnih igrača, nego zbog “zaražavanja igre” stvarnošću.

Na temelju istraživanja arhivskoga gradiva nastalog djelovanjem Nogometnoga saveza Jugoslavije (NSJ) i onodobnoga tiska i literature u radu je

⁶ Edvard Kardelj, *Slobodni udruženi rad. Brionske diskusije* (Beograd: Radnička štampa, 1978); Edvard Kardelj, Borislav Lazarević, *Udruženi rad i samoupravno planiranje* (Sarajevo: Svjetlost, 1982).

⁷ Ramet, *Tri Jugoslavije*, 405.

⁸ Edvard Kardelj, “Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja”, *Komunist* (1977): 214.

⁹ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 680. Radi zaštite samoupravljanja, praćenja društvenih odnosa i pojava, upućivanja na potrebu donošenja ili izmjena propisa, predlaganja mjera za ostvarivanje radničkih prava, samoupravnih prava te zaštite društvenoga vlasništva osnovani su sudovi udruženoga rada. Vidi: Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu – fond 935 – Osnovni sud Udruženog rada. Tako je, primjerice, Sud udruženoga rada u Zagrebu započeo s radom 1. listopada 1976., a prestao raditi 10. prosinca 1990. Zakonom o prestanku rada sudova udruženog rada.

¹⁰ Fedor Rocco, Vera Šodan, Jozo Previšić, *Marketing izvozne privrede* (Zagreb: “Zagreb” RO za grafičku djelatnost, 1984).

prikazano kako su društveni odnosi sedamdesetih (i početkom osamdesetih) godina utjecali na zbivanja u jugoslavenskom profesionalnom nogometu.

Profesionalni nogomet u jugoslavenskom socijalističkom društvu

Jugoslavensko socijalističko društvo imalo je jasno definiranu ulogu sporta, prema kojoj su vrhunski sportaši trebali biti izdanak masovnoga bavljenja sportom, odnosno trebali su biti na vrhu sportske piramide. To je značilo da se jugoslavensko socijalističko društvo opredijelilo za razvoj tjelesne kulture na masovnoj osnovi, odnosno za spajanje tjelesne kulture s radom u materijalnoj proizvodnji. Daljnji razvoj "socijalističkih samoupravnih odnosa u svim sferama društvenog djelovanja, znatno je mijenjao mjesto i ulogu sportskih organizacija u provođenju širih interesa mladih u zadovoljavanju potreba vezanih za sportske sadržaje". Nakon donošenja ZUR-a 1976., u svim društvenim dokumentima bile su postavljene osnove samoupravnoga organiziranja tako da radni ljudi u udruženom radu "neposredno ovladaju i cjelokupnom djelatnošću u tjelesnoj kulturi i sportu". Težilo se ubrzati povezivanje sporta s udruženim radom i radnika iz promatrača pretvoriti u aktivnoga čimbenika u odlučivanju. Posebno je trebalo afirmirati amaterizam kao osnovu razvoja sporta i prevladati tendencije profesionalizma, onemogućivati privatizaciju u upotrebi društvenih sredstava. Nogometni klub kao društvena organizacija u novom je samoupravnom sustavu trebao postati institucija samoupravnoga prava, a ne više klasičnoga građanskog prava.¹¹

Istodobno su se komunisti, ondašnjim samoupravnim jezikom, trebali zalagati za prevladavanje tehnokratskih odnosa i onemogućivanje tehnomedžerstva i komercijalizacije tjelesne kulture, za sprečavanje kršenja zakonskih normi i špekulacija, dokidanje malograđanskih vrijednosti i liberalnoga ponašanja, za izoštravanje idejnih i širih društvenih mjerila u ocjenjivanju pojava i vrednovanju rada kao i za odlučno suprotstavljanje pojavama i nosiocima nacionalizma i nacionalističkoga manipuliranja sportom i klupskim simpatizerima. Treba napomenuti da se u socijalističkoj Jugoslaviji razvio poseban, "samoupravni jezik" iza kojega su zbog njegove nerazumljivosti i nekonkretnosti mnogi skrivali svoje neznanje ili pomanjkanje bilo kakve inicijative. Uporaba praznih fraza dopuštala je razna tumačenja, što u vrijeme političkih pritisaka i pravovjernosti nije bilo zanemarivo.¹²

Savez komunista morao se zalagati za amaterizam kao osnovu razvoja sporta i tjelesne kulture i za uklanjanje negativnih posljedica zapostavljanja amaterizma i prodora profesionalizma.¹³ Unatoč proklamiranoj opredijeljenosti za ulaganja u masovni sport, odnosno tjelesnu kulturu, u praktičnom životu

¹¹ Srbija (dalje: SR) – Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ) – fond 734 – Fudbalski savez Jugoslavije (dalje: FSJ), knj. 37, Prilog programa rada konferencije FSJ za 1978. Poglavlje III, 82.

¹² Usp. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 469.

¹³ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Djelovanje Saveza komunista u fizičkoj kulturi i sportu, 41.

bilo je sasvim obrnuto jer se godišnje za sport i davanje sportašima odvajalo 75% sredstava, a preostalih 25% ostajalo je za potrebe masovnoga sporta i tjelesne kulture. Primjerice, u Socijalističkoj Republici (SR) Sloveniji, najrazvijenijoj jugoslavenskoj republici, sredinom sedamdesetih godina XX. stoljeća ustvrdili su da je stanje u tjelesnoj kulturi u njihovoj republici katastrofalno i da je situacija u vrhunskom sportu iz godine u godinu sve lošija. Naime, natjecateljskim sportom u SR Sloveniji bavilo se 20 000 ljudi, koji su trošili 80% sredstava namijenjenih razvoju tjelesne kulture.¹⁴

U organizacijama Saveza komunista Jugoslavije u području tjelesne kulture i sporta glavnu riječ nisu vodili radnici. Prema riječima Azema Vllasija, tadašnjega predsjednika Saveza socijalističke omladine (SSO) Jugoslavije, na jednoj su se strani nalazili “pošteni ljudi i komunisti koji su nastojali izgrađivati odnose na utvrđenoj politici, a na drugoj su oni koji su sve to izigrali i obilazili”, a u sklopu toga, naglasio je, “ima i menadžerstva”.¹⁵

Sekretar Izvršnoga komiteta Predsjedništva Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije Stane Dolanc isticao je da se u sportskim, a poglavito nogometnim klubovima pojavljuju oblici ponašanja koji nemaju veze ne samo sa socijalističkim nego i građanskim moralom. Dolanc je naglasio da se u socijalističkom društvu ne može pristati na to da se dalje širi baza profesionalizma jer to ne bi bilo u skladu s osnovnim smjernicama društvene politike, ne samo u sportu i tjelesnoj kulturi. Istaknuo je da u jugoslavenskom socijalističkom društvu ništa ne smije biti samo sebi svrha, pa se to ne može dopustiti ni kada je riječ o nogometu. Dolanc je zaključio da uski klupski interesi ne mare za društvene obveze.¹⁶

Istražujući arhivsko gradivo i onodobni tisak, vidljivo je da je u nogometnoj organizaciji ukupno stanje upućivalo na niz poteškoća u ostvarivanju “društveno-sportske i idejno-političke uloge”. Naime, u svim se dokumentima isticalo da je osnovna idejno-politička orijentacija nogometne organizacije idejno-politička platforma Saveza komunista Jugoslavije, tekovine Narodnooslobodilačke borbe, ravnopravnost naroda i narodnosti, samoupravni socijalistički razvitak, bratstvo i jedinstvo, internacionalizam i jugoslavenski socijalistički patriotizam, princip nezavisne i nesvrstane vanjske politike Jugoslavije.¹⁷ Nogometna organizacija, koja je okupljala veliki broj mladih, imala je posebne obveze da osigura uvjete za idejno-odgojni i stručno-razvojni rad sa svim kategorijama mladih nogometaša. Da bi se osigurala organizirana i programski dobro usmjerena aktivnost, bila je potrebna organizirana usmjerenost društveno-političkih organizacija, posebno aktiva Saveza komunista, SSO-a i

¹⁴ “Masovnost i amaterizam. Sumrak sportskih funkcionera”, *SN revija* (Zagreb), 5. 11. 1976., 7.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ *Politika ekspres* (Beograd), 11. 11. 1976. Stane Dolanc se u razgovoru sa sportskim urednikom odlučno zalagao protiv sportske birokracije.

¹⁷ SR-AJ-734-FSJ, Bilten Fudbalskog saveza Jugoslavije, Zaključci osnivačke skupštine FSJ 8. XII. 1948. Beograd, 1948., 3.

svih samoupravnih organizacija. Isticala se potreba suradnje u SSO-u na svim razinama nogometne organizacije, od klubova do NSJ-a, da bi se u klubovima brže formirali aktivni omladine, gdje ih još nema, i poboljšao njihov rad na idejno-odgojnom planu.¹⁸

U nogometnoj se organizaciji isticalo da nogomet kao integralni dio tjelesne kulture dobiva svoj puni društveni smisao samo u mjeri u kojoj je u funkciji izgrađivanja svojih članova kao osoba na osnovama samoupravljanja i socijalističkoga morala. Zato je idejno-političkom i pedagoškom radu trebalo prilaziti kao trajnom zadatku te ga programirati i ostvarivati uz pomoć društveno-političkih organizacija. Klub i djelatnici u njemu, osobito treneri, nisu trebali nogometaša naučiti samo baratati loptom, nego su ga trebali istodobno odgajati u socijalističkom duhu. Treba istaknuti da su nogometaši u vrijeme socijalističke Jugoslavije dolazili uglavnom iz socijalnih sredina s veoma niskim materijalnim statusom, u koje su rijetko ulazile druge organizacije osim nogometne. U javnosti je tada prevladavalo mišljenje da su se samo boksači regrutirali iz još manje urbanih i siromašnijih sredina i da je to bio razlog zbog čega je još jedino boksačka organizacija imala više problema od nogometne.¹⁹

U profesionalnom nogometu u socijalističkoj Jugoslaviji poseban problem bio je neriješen status klubova i nogometaša. U amaterski je nogomet spadalo 99% ukupnoga broja nogometnih organizacija i primjenjivanje amaterskih načela bio je cilj nogometne organizacije. Treba istaknuti da se pravila razlika između rekreativnoga nogometa, koji se ustvari smatra odmorom od radnih aktivnosti, i amaterskoga, koji se držao nastavkom rada. U zaključcima Izvršnoga biroa Predsjedništva SKJ iz 1974. izričito je stajalo da treba unapređivati amaterizam i masovnost i pomagati mladim ljudima koji se bave sportom da postanu cjelovite osobe koje će, kada se prestanu baviti sportom, biti na korist društvu i doprinositi razvoju samoupravnih odnosa.²⁰

U jugoslavenskom socijalističkom samoupravnom društvu nastojalo se suzbiti materijalna davanja aktivnim nogometašima u obliku različitih naknada, prije svega novčanih, i spriječiti sve veću komercijalizaciju struktura nogometne organizacije. Prema "Društvenom dogovoru o osnovama samoupravnog organiziranja", profesionalizam je u nogometu bio prihvaćen samo za najviši stupanj natjecanja, odnosno za Prvu saveznu ligu.²¹

¹⁸ *Isto.*

¹⁹ *Isto.*

²⁰ Mnoga sportska djelovanja, kada se dobro analiziraju, više pripadaju materijalno unosnim djelatnostima nego djelatnostima koje se odigravaju na osnovi spontane, neutilitarne volje sudionika u tom sportu. O tome vidi: Ratko R. Božović, "Amaterizam i profesionalizam u sportu", *Sociološka luča II* (2008), br. 2: 36-48; Srđan Vrcan, "Sociolog pred fenomenom nogometa", *Sociologija* (Beograd) (1971), br. 1: 5-20; Miro A. Mihovilović, *Vrhunski sportaši. Biološki, psihološki, sociološki, ekonomski i sportski elementi iz života i rada vrhunskih sportaša Jugoslavije* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta, 1974).

²¹ SR-AJ-734-FSJ, knj. 35, "Društveni dogovor o osnovama samoupravnog organiziranja i načelima finansiranja fudbalskog sporta u Prvoj saveznoj fudbalskoj ligi", 29.

Nogometaši i klubovi potpisivali su četverogodišnje ugovore. Oni su sadržavali točku 3, koja je ostavljala otvoreni prostor za stvaranje dodataka ("aneksi") koji, kako stoji u samom ugovoru, nisu mogli biti u suprotnosti s odredbama Statuta i Pravilnika NSJ-a. No ti su "aneksi" bili kamen spoticanja u odnosima klub – nogometaš jer su u temelju bili ozakonjenje najamnoga odnosa koji je nogometaša obično stavljao u loš položaj, koji je uočavao tek kada je ugovor želio raskinuti. O karakteru tih ugovora i "aneksa" u njima govori i činjenica da su se mnogi ugovori pohranjivali u odvjetničkim uredima da bi se u određenim situacijama spriječilo da ugovor nestane, a ponekad i sa željom da se "zaštiti" nešto što je protuzakonito.²²

Predsjednik Građanskoga odjela Općinskoga suda u Zagrebu i potpredsjednik Odbora sindikata za pravosuđe i opću upravu (kamo je spadao i nogomet) Zlatko Crnić smatrao je da se ugovori moraju poštovati jer bi inače vladala anarhija. Međutim istodobno je naglasio da ni ugovori ne smiju prelaziti ustavne granice i da klubovi jedan od drugoga ne bi smjeli naplaćivati visoke novčane svote zato što ustupaju nogometaše. Naime, takvim ugovorima kršila su se ustavna načela kojima je u najvećoj mjeri bilo zaštićeno dostojanstvo čovjeka i zbog kojih građanin nije mogao biti predmetom robe na tržištu niti se njime moglo trgovati kao robom.²³

Prijelazi nogometaša iz kluba u klub i novac koji se tada isplaćivao bili su sporni još od početka igranja nogometnih prvenstava u socijalističkoj Jugoslaviji. Pedesetih godina najistaknutijim nogometašima isplaćivale su se za tadašnje prilike velike novčane svote za prijelaz iz kluba u klub. No krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina jugoslavenska se javnost privikavala na to da se svakoga ljeta kada počne prijelazni rok za nogometaše počinju događati stvari koje su odudarale od proklamiranoga socijalističkog morala.²⁴ Pojavljivale su se torbe "crnoga" novca, nogometaši su postajali predmet koji se prodaje i kupuje. U socijalističkom jugoslavenskom nogometu vrijedili su kapitalistički odnosi, gdje se klub rješavao nogometaša jednako kao što je kapitalist otpuštao radnika koji nije bio učinkovit. Profesionalizam se osuđivao kao pojava vezana za kapitalistički sustav i smatralo se da je nespojiv s ideološkim opredjeljenjima socijalističkoga društva te da razvija neke pojave "potrošačkog društva i građanske ideologije".²⁵

Naime, profesionalizam u jugoslavenskom nogometu sadržavao je elemente najamnoga odnosa tržišne radne snage i biznisa u negativnom obliku i mnogi su se sablažnjavali nad činjenicom da on postoji u samoupravnom soci-

²² O profesionalnim nogometašima kao specifičnoj kategoriji radnika vidi: Vanja Smokvina, Andrijana Bilić, "Ugovori između profesionalnih nogometaša i klubova – ugovori radnog ili građanskog prava", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 49 (2012), br. 4: 831-862.

²³ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Prilog programu rada konferencije Fudbalskog saveza Jugoslavije za 1978. Poglavlje III, 84.

²⁴ *Slobodna Dalmacija* (Split), online izdanje. Pristup ostvaren 15. 3. 2015. www.Arhiv.slobodnadalmacija.hr/20050206/sport05asp.

²⁵ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, VI. Redovna konferencija FSJ, 24. V. 1978., 20.

jalističkom društvu. Stajalište o toj temi zauzimalo se prema trenutačnoj klimi: od političke nepodobnosti i samoga spominjanja imena profesionalca pa do pozivanja u nogometnu reprezentaciju “najprofesionalnijih profesionalaca iz još profesioliziranih inozemnih klubova”. S vremena na vrijeme provodile su se “harange” protiv te crne točke u nogometu, dopiralo do samoga ruba ukidanja statusa plaćenih sportaša, ali se redovito u posljednji tren odustajalo, pa su čak postojale tendencije da se profesionaliziraju i ostale sportske organizacije, primjerice košarkaška.²⁶

No treba istaknuti da u zaziranju od nogometnoga profesionalizma nitko nije tražio primjerice od Hrvatskoga narodnog kazališta da opstaje od prodaje ulaznica samo zato što je profesionalno kazalište, a da se financijska sredstva u kulturi dijele amaterskim kazališnim društinama. Profesionalizam je u kulturi bio nešto dobro, na neki način jamstvo za kvalitetu, a u sportu, odnosno nogometu postao je sinonim za sve što ne valja, močvara u kojoj su vladali “grupnovlasnički” odnosi, građanske idejne i političke vrijednosti koje su dovodile u pitanje temeljna načela socijalističke revolucije. Takvo je mišljenje metastaziralo do toga da se stanje u nogometu može riješiti jedino kirurškim zahvatom ili isušivanjem nogometne močvare. U jugoslavenskoj se javnosti godinama govorilo da su se u profesionalnom nogometu odnosi razvijali stihijski, stvarao se dojam neorganiziranosti, neregularnosti natjecanja i općenito loše kvalitete nogometne igre.²⁷

Službeno je, kako je istaknuto, Prva savezna nogometna liga bila profesionalna, što je značilo da su nogometaši u tom natjecanju igrajući nogomet osiguravali osnovu za materijalnu egzistenciju u određenom vremenu. Trenerima i službenicima u klubovima nogomet je bio zvanje, a nogometašima izvor prihoda, iz čega bi se moglo zaključiti da nogomet nije bio profesija nego samo djelatnost u kojoj su ostvarivali određeni dohodak. Ni u jednom normativnom aktu nije postojao termin sportski odnosno nogometni profesionalac. Nogometaš nije mogao u rubriku zanimanje upisati da je nogometaš jer se istekom ugovora gasila njegova povezanost s poslodavcem, odnosno klubom. Pored toga, dok je igrao u Prvoj saveznoj ligi, nogometaš je bio profesionalac, a kada bi klub ispao u Drugu saveznu ligu, koja je službeno bila amaterska, nogometaš je trebao ostati bez dohotka.²⁸ Međutim u nekim su sredinama i klubovi u zonskim natjecanjima imali profesionalne trenere, a profesionalizam je dospio i u seoske sredine, na čije su utakmice dolazili razni menadžeri, mešetari, i seoskim mladićima obećavali “bijeg od motike”, dobar smještaj u gradu, hranu u restoranima, zaposlenje i lagodan život.²⁹

²⁶ “Zašto se mute košarkaške vode?”, *SN revija*, 15. 10. 1976., 2.

²⁷ Davor Kovačić, *Intervju s Antom Pavlovićem*, Zagreb, 9. 4. 2015. (neobjavljeno). U to je vrijeme A. Pavlović bio tajnik Nogometnoga saveza Hrvatske, a 1987. postao je glavni tajnik NSJ-a.

²⁸ *Isto*.

²⁹ *Isto*.

Takvo stanje pružalo je široke mogućnosti za razna rješenja koja u biti nisu bila ni profesionalna ni amaterska. Klubovi nisu bili ni društvene ni gospodarske organizacije, bili su na neki način hibridi koji su stvarali i takve odnose. Sklapanje raznoraznih ugovora između klubova, klubova i nogometaša te afere koje su nastajale kada se ti ugovori nisu poštovali pokazivali su da su se amaterska pravila primjenjivala na već profesionalne odnose. U svemu tome nije bio kriv profesionalizam, nego loš profesionalizam, kao što je i loš amaterizam bio kriv za mnoge negativne pojave u drugim sportskim područjima. Društvo je u sport, a posebno u nogomet, ulagalo velika novčana sredstva, a zauzvrat nije dobilo odgovarajući ekvivalent onoga zbog čega su se ta sredstva ulagala.³⁰

Nogometna je organizacija bila najmasovnija i najpopularnija sportska grana u svim dobnim uzrastima i svim društvenim strukturama. U tom je vremenu u nogometu došlo do pojava i ponašanja koji nisu bili u skladu s etikom samoupravne socijalističke zajednice. Stvorena je klima i atmosfera odnosa u kojima radi postizanja željenoga cilja u natjecanju neki klubovi nisu birali ni sredstva ni načine. Vodila se bespoštedna borba za bodove, za što bolji položaj na tablici, da bi se postalo prvakom ili izbjeglo ispadanje u Drugu saveznu ligu, koje je ponekad za nogometne prvoligaše imalo iste posljedice kao stečaj za privredno poduzeće. Najčešće su iz Prve lige u Drugu klubovi ispadali ne zbog igračkih sposobnosti svojih nogometaša, nego zbog loše financijske situacije u tim klubovima.³¹

Negativne pojave koje su pratile nogometni sport izražavale su se posebno kroz neregularnost natjecanja, lažiranje utakmica i dogovaranje rezultata, zatim kroz prodor profesionalizma i u niže sfere nogometnoga natjecanja, kroz nepoštovanje Društvenoga dogovora o stimulaciji nogometaša, u manipuliranju ogromnim sredstvima bez kontrole društva, u prekidima utakmica i događajima koji su se ponekad pretvarali u šovinističke i, tada vlastima neprihvatljive, nacionalističke manifestacije. U takvim je uvjetima nogomet gubio kvalitetu kao sportska igra i postao svrha samom sebi, stvar skupina i pojedinaca unutar kluba i izvan njega čiji su se ciljevi i želje proglašavali općim društvenim ciljevima tih sredina. Pojedini "društveno-politički radnici" iz klubova i izvan njih poduzimali su različite nedopuštene korake radi osiguranja boljega položaja svojega kluba u natjecanju. Sve su negativnosti u najvećem broju slučajeva bile vezane za postizanje dobrog rezultata na načine koji nisu imali ništa zajedničkoga sa sportskim nadmetanjem. Uprave prvoligaških klubova, odnosno moćnici u njima privatizirali su društvenu funkciju sporta, natjecateljski se uspjeh često pretvarao u osnovni kriterij uspješnosti klupske politike i visoko mjesto na ljestvici bilo je simbolom socijalnoga statusa i političke promocije.³²

³⁰ Veselko Tenžera, *Sportski život. Feljtoni, eseji, osvrti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1989), 37.

³¹ *Isto*, 42. Primjerice, brojčani podaci pokazuju da je Nogometni klub "Čelik" iz Zenice, koji je ispao iz Prve savezne lige, po приходima u 1977. bio uvjerljivo posljednji među prvoligaškim klubovima i godinu je završio s velikim financijskim deficitom.

³² SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, IV. Redovna konferencija FSJ, 17. i 18. XII. 1977., Izvodi iz zapisnika, 19.

Nerazmjer između objektivno značajnih političkih snaga koje su bile angažirane u radu nogometnih klubova i iskazanih negativnosti u njima može se tražiti u činjenici da su društvena opredjeljenja u razvoju nogometnoga sporta i njegov odgoj i utjecaj na omladinu i "radne ljude" bili zanemareni i da se sve podređivalo natjecateljskom uspjehu kluba. Negativne procese u nogometnoj organizaciji produbljivala je i proširivala praksa da mogu opstati i prosperirati samo oni klubovi koji se tako ponašaju, zbog čega je velik broj onih koji to nisu radili i željeli raditi u lošim primjerima drugih tražio opravdanje za svoje postupke. Takve pojave i ponašanje klubova ostali su nekažnjeni jer nikada nije bilo dovoljno dokaza na temelju kojih bi se mogao provesti postupak i izreći disciplinska mjera. Događalo se da kada je i bilo dokaza u pojedinačnim slučajevima nogometna organizacija nije odgovarajuće reagirala, a njezini najistaknutiji dužnosnici uporno su ponavljali da su bespomoćni u nedostatku dokaza. Negativne su pojave svi osuđivali, pa se dolazilo do konstelacija da su svi krivi i da svi to rade, što je sa stajališta snošenja bilo kakve odgovornosti značilo da nitko nije kriv. U tadašnjim društvenim odnosima radilo se o specifičnoj vrsti bezakonja i neodgovornosti, zbog čega nitko nije pozivan na odgovornost.³³

Zbog stvorenoga ozračja pobjede pod svaku cijenu, utrka za bodovima nije se vodila samo sportskim nego i nesportskim sredstvima, nesportskim ponašanjem nogometaša i publike. Jedna od najčešćih negativnih pojava vezanih za nogometne klubove bilo je lažiranje utakmica koje su organizirali ljudi koji vode klub uz pomoć mnogih ljudi i izvan klubova te uz suradnju određenoga broja nogometaša. Tako se stvarao dojam da su rezultati unaprijed dogovoreni, što je nogometnom natjecanju oduzimalo osnovnu sportsku draž i na taj su se način dovodili u sumnju uspjesi pojedinih klubova kao i regularnost nogometnoga natjecanja. Metode kojima su se klubovi služili prilikom dogovaranja rezultata bili su razni, od toga da su se zasnivali na simpatijama jednoga kluba prema drugom ili najčešće klasičnim načinom koji se temeljio na novčanom podmićivanju, u kojem su se i poslovni odnosi jedne i druge sredine koristili u te svrhe. Neki su klubovi imali posebno zadužene ljude koji su kontaktirali s nogometnim sucima da se na razne načine osigura naklonost pojedinih sudaca. Takvi ljudi u tim sredinama nisu bili anonimni, jer su kroz dugogodišnju specijalizaciju i zbog svojega doprinosa uspjehu kluba bili jako cijenjeni.³⁴ Kao primjer, može se spomenuti dužnosnik splitskoga "Hajduka" Arapović, koji je priznao da je skupljao novac za dužnosnike sarajevskoga "Željezničara" da pušti bodove splitskom klubu jer mu je prijetilo ispadanje. Takvi se ljudi u želji da pomognu svojem klubu nisu bojali kazne i društvene osude. Spomenuti Arapović isticao je da bi to opet učinio za "Hajduk", pa makar bio i teže osuđen.³⁵

³³ SR-AJ-734-FSJ, knj. 39, Radni dio konferencije: Aktualni problemi i stanje u Fudbalskom sportu Jugoslavije, 20. 7. 1981., 27.

³⁴ *Isto.*

³⁵ "Ivan Buljan uoči odlaska u pečalbu", *SN revija*, 8. 7. 1977., 22.

Jedna anonimna anketa među trenerima provedena na seminaru za trenere prvoligaških klubova potvrdila je da postoje lažirane utakmice, ali koja je utakmica lažirana, tko je i na kakav način sudjelovao – nitko nije govorio. Nije se ni moglo očekivati da će nogometni treneri to reći, što govori o nemoći tadašnje nogometne organizacije da se suprotstavi takvu stanju. Nogometni reprezentativac Ivan Buljan otvoreno je uoči odlaska u inozemni klub u intervjuu zagrebačkom sportskom tjedniku *SN reviji* rekao da ne sumnja, “nego sam sto posto siguran da postoji namještanje rezultata u Prvoj ligi, ali kako da se to dokaže. Ispalo bi tjeranje vještica, na kraju bi bio proglašen ludim. Ima drugih kojima je to posao da otkriju”.³⁶

U jugoslavenskom se nogometu stvarala povoljna klima za razvoj raznih oblika menadžerstva u klubovima i izvan njih. Bez obzira na sve zakonske i druge mjere kontrole financijskoga poslovanja, pronalazili su se putovi i načini da se izigraju propisi i manipulira velikim društvenim sredstvima koja su bila izvan kontrole društva. Otvoreno se govorilo i znalo koliko je koji nogometaš ili trener dobio za prelazak iz kluba u klub, no ti se iznosi u službenim financijskim dokumentima nisu nalazili pored tih imena. Nameće se pitanje kako je to bilo moguće kada su klubove vodili u pravilu veoma ugledni, cijenjeni i utjecajni ljudi u tim sredinama. Miran građanin i uspješan rukovodilac u radnom vremenu, u pravilu član Saveza komunista, pretvarao se u slobodno vrijeme u čovjeka koji “podzemno drma” ligama, prvenstvima, preprodajama nogometaša.³⁷

Međutim bilo je i mišljenja da su negativnosti u sportu, pa tako i u nogometu, bile manje od raznih devijacija jugoslavenskoga socijalističkog društva. U takvim društvenim uvjetima sport nije mogao biti oaza čistoće u trenutku kada je u društvu bilo mnogo većih problema od kupovanja bodova ili igrača. Ljubljanski sociolog Krešimir Petrović smatrao je da je amaterizam u sportu ideal komunizma, a općenito u sportu u jugoslavenskom socijalističkom društvu po njegovu se mišljenju umjesto evolucije događala kontrarevolucija.³⁸ Sportaši su imali sve manje mogućnosti upravljati sportom jer su ljudi koje je društvo zadužilo da se brinu o sportu zadržavali “stare navike” i imali moć. Prema Petroviću, tehno birokrati su imali monopol nad sredstvima, čime su stjecali i monopol nad ljudima i cijelim sportom. Postojale su lokalne ili političke tvornice, grupašenje i privatni interes, prvi ljudi određenih sredina, političari, privrednici, i zadržavali su isto ponašanje i u sportu. Događaji u sportu, a posebno nogometu, bili su posljedica nesamoupravnih odnosa u drugim područjima. Nedopušteno plaćanje sportaša nije bio ništa teži prekršaj nego primjerice licitiranje s cijenama osnovnih živežnih potrepština,

³⁶ *Isto*.

³⁷ Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, Beograd, 37-46, *Znaci*, Pristup ostvaren 15.III. 2015., www.znaci.net/0001/

³⁸ Sociolog K. Petrović otac je poznatoga slovenskoga alpskog skijaša Roka Petroviča, koji je nesretnim slučajem preminuo 1993. roneći u blizini Korčule.

odnosno svojatanje sportaša i klubova bilo je bezopasno prema političkim tvornicama.³⁹

U svim su klubovima postojali pravilnici o osobnim dohocima, koji su pokrivali samo dio osobnih dohodaka, odnosno plaće. Veliki se dio realizirao bez kontrole pri potpisivanju ugovora s nogometašima, gdje se nisu prihvaćali dogovori i sporazumi, čime se u strukturama vlasti i u javnosti stvarao dojam da u nogometu djeluju antisamoupravne snage. O tim velikim sredstvima odlučivali su direktori klubova i nekoliko članova izvršnih odbora. Svi su ostali o realizaciji financijske politike bili obaviješteni uglavnom samo preko podataka kada su se prihvaćali zaključci o realizaciji financijskih planova. Takva situacija davala je široke mogućnosti za razne malverzacije i nepoštivanje postavljenih limita, pa se čak i pri plaćanju nogometaša preko formalnih žiro-računa u klubovima nije vodilo računa o prihvaćenim limitima. Plaćanja preko limita raspoređivalo se na više godina, kupovali su se stanovi koji su se prepuštali nogometašima u vlasništvo.⁴⁰

Postojala su i mišljenja da klubovima treba dopustiti da plaćaju svoje nogometaše po tržišnoj vrijednosti, čime bi se izbjegli "crni fondovi" koji su objektivno postojali. Međutim ti prijedlozi koji su išli za uklanjanjem "crnih fondova" i plaćanjem nogometaša po propisima zanemarivali su činjenicu da je porezna stopa na ukupni prihod građana rasla progresivno, primjerice za prihod veći od 20 milijuna starih dinara iznad porezne osnovice porezna stopa iznosila je 70%. Takav lažni profesionalizam jugoslavenskoga tipa bio je poguban za nogomet, u kojem su prelasci nogometaša i obnavljanje ugovora bili limitirani svotama koje godinama nisu bile revalorizirane i bile su nerealne kraj svih drugih povećanja tržišnih vrijednosti. Veliki profesionalni nogometni pogon ni po kadrovima ni po propisima koje je primjenjivao nije bio profesionalan, što je dovodilo do protuzakonitih radnji i zloupotreba. Nogometom su se širile krupne deformacije i devijacije, kao što su bili spomenuti "crni fondovi" kojima su se pridobivali nogometaši i "nagrađivali" suci. Tim je kriminalnim radnjama bila oštećena država jer se nije plaćao porez na neprijavljeni novac.⁴¹

Nogometni se sport različito financirao. U klubovima Prve savezne lige glavni dio troškova otpadao je na financiranje seniorskih momčadi. Izvori financiranja bili su uglavnom prodaja ulaznica i propagandne djelatnosti iz kojih se financirao veliki dio troškova, a ostatak su bile različite djelatnosti (ugostiteljske radnje i tombola). Gotovo zanemarivi dio financirao se iz SIZ-ova za fizičku kulturu i trebao je pokriti troškove amaterskoga sporta u tim klubovima, ali je bio nedovoljan i za tu djelatnost. Sve opisano ugrožavalo je osnovne postulate zdravoga nogometa, a korijeni su bili u neriješenom financiranju nogometnoga sporta i mentalitetu stvorenom u klubovima, gdje je svaka aktivnost bila posvećena krajnjem cilju, odnosno tomu kako stvoriti

³⁹ Krešimir Petrović, "Effects of Social Stratification and Socialization in Various Disciplines of Sport in Yugoslavia", *International Review for the Sociology of Sport* 11 (1976), br. 2: 95-103.

⁴⁰ SR-AJ-734-FSJ, XXV Redovna sjednica Izvršnog odbora Konferencije FSJ, 27. IV. 1978., 12.

⁴¹ "Prazni duboki džepovi", *SN revija*, 22. 10. 1976, 4.

dovoljno sredstava da se – ne dugoročnim radom nego različitim manipulacijama – postignu rezultati.⁴²

Reorganizacija natjecateljskoga sporta, posebno nogometa, izazivala je najžešće otpore u samoj nogometnoj organizaciji. Razlozi su bili u deformiranom odnosu prema sportu, posebno nogometu, kojim se nije bavilo samo zbog zdravlja, zadovoljstva, natjecanja, nego, kako je istaknuto, da se bude prvi u saveznoj ligi, “da se o nama što više čuje”, jer je o tome ovisio prestiž osoba i dužnosnika, republičkih, regionalnih i lokalnih. Primjerice, NSJ je u drugoj polovini sedamdesetih godina donio odluku da se u Prvoj saveznoj nogometnoj ligi sustav natjecanja promijeni, s jasnom namjerom da se suzi profesionalna baza, provede reamaterizacija i poveća masovnost. No većina republičkih nogometnih saveza donijela je zaključak da se protivi bilo kakvim promjenama, odnosno zalagali su se za to da stanje ostane kakvo jest. Time nogometna birokracija nije štitila nogometne nego vlastite položaje i interese.⁴³

Džemal Hadžiabdić, nogometaš mostarskoga “Veleža”, reprezentativac i predsjednik Savjeta profesionalnih igrača koji je osnovan ujesen 1976., istaknuo je da nedefinirani status nogometaša omogućuje “crne fondove” i javno se zapitao tko će od nogometaša promijeniti sredinu za “javnu kvotu”, stotinjak tisuća (novih) dinara i stan. Javno je postavio pitanje kolika bi ustvari trebala biti nadoknada za nogometaša koji desetak godina igra za neki klub, nema završenu nikakvu školu niti je imao uštedeni novac. Pored svih problema i poteškoća u nogometnoj organizaciji, u javnosti je prevladavalo mišljenje da su primanja nogometaša veoma velika. No pojedini dužnosnici u nogometu, poput predsjednika splitskoga “Hajduka” Tita Kirigina, tvrdili su da problem nije bio u visokim primanjima nogometaša nego u tome što su bili jednako stimulirani i nogometaši koji se bore za prvo mjesto i oni koji se bore za opstanak.⁴⁴ U klubu koji se borio za sam vrh prvenstvene ljestvice otprilike prvih petnaest ili osamnaest nogometaša doprinosilo je ukupnom dohotku kluba, koji se izražavao u milijardama starih dinara i uglavnom se ostvarivao od prihoda ulaznica.⁴⁵ Najistaknutiji nogometaši imali su godišnji osobni dohodak od 15 do 20 milijuna dinara. Ali ostali, negdje do broja trideset, čiji je doprinos bio manji ili čak simboličan, primali su na temelju uravnilovke gotovo jednake novčane iznose. Tako je nogometaš po kvaliteti zanimljiv i najboljim svjetskim momčadima imao isti profesionalni status kao i njegov klupski kolega koji je za klub

⁴² SR-AJ-734-FSJ, XXV Redovna sjednica Izvršnog odbora Konferencije FSJ, 27. IV. 1978., 12.

⁴³ “Bogati i siromašni”, *SN revija*, 21. 3. 1979., 18-19.

⁴⁴ “Svijet u kojem živimo. Dolaze bolji od Jerkovića i Šurjaka”, *SN revija*, 10. 12. 1976., 6-7.

⁴⁵ Predsjednik NK “Hajduk” T. Kirigin isticao je da se sedamdesetih godina XX. stoljeća analizirao utjecaj “Hajduka” na gospodarstvo grada Splita. Utvrđeno je da gospodarstvo godišnje priskrbi 8 do 10 milijardi starih dinara zahvaljujući “Hajdukovim” utakmicama. Izračunato je da pojedini restorani na dan utakmice povećaju promet i za 300%. Kirigin je zaključio da bi klub riješio mnoge financijske probleme da dobije samo 10% od toga iznosa. Zagovarao je veću povezanost klubova i gospodarstva jer klubovi od države posljednjih godina nisu dobivali izravnu pomoć.

nastupio jednom godišnje. Primjerice, Zoran Bingulac igrao je 1977. za Fudbalski klub "Crvena zvezda" iz Beograda samo 21 minutu, a ostvario prihod od 78.350 dinara, viši od prosječnoga primanja fakultetski obrazovana stručnjaka. Tako je praktički postao najplaćeniji nogometaš beogradskoga kluba, što je bio povod sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Fudbalskoga kluba "Crvena zvezda". Glavna tema sastanka bila je odnos nogometaš – klub.⁴⁶

Profesionalni nogomet u udruženom radu

U jugoslavenskom socijalističkom samoupravnom društvu tražila su se rješenja da se profesionalizam izdvoji iz sustava sporta i nogometa. Alternative su bile u reamaterizaciji nogometa (sporta uopće), odnosno uvođenju amaterskih načela u nogometu. Međutim postojala je bojazan bi li se NSJ dosljedno zalagao za amaterska načela i bi li društvo oštro kažnjavalo prekršitelje. Nedosljednim provođenjem mjera loš amaterizam činio se još pogubnijim od lošega profesionalizma. Pojedini su nogometni djelatnici zastupali stajalište da raspravljati o naprasnom ukidanju profesionalizma u jugoslavenskom socijalističkom nogometu može biti veoma opasno, jer je on bio prihvaćen kao sredstvo zaštite jugoslavenskoga nogometa od europskoga slobodnog tržišta, koje je bilo mnogo šire i financijski neusporedivo jače. Jedno od rješenja bilo je u slobodnoj ponudi nogometaša na burzi nogometnih vrijednosti, odnosno slobodnom tržištu, ali ono je bilo neprihvatljivo za socijalističko samoupravno društvo.⁴⁷

Političke su strukture ocjenjivale da je do protuzakonitih radnji i zloupotreba u jugoslavenskom nogometu došlo prije svega zbog toga što se statuti i pravilnici nogometne organizacije nisu uskladili s jugoslavenskim Ustavom i ZUR-om.⁴⁸ Kao primjer neusklađenosti može se spomenuti Pravilnik Saveza nogometnih trenera Jugoslavije, koji je trenerima zabranjivao da tijekom jedne natjecateljske sezone budu registrirani za dva kluba istoga stupnja natjecanja, no u praksi se ta odredba često kršila. Trenerska je organizacija bila nemoćna da uvede više reda u zapošljavanje, odnosno angažiranje trenera. Pojedini su treneri zasnivali radni odnos, drugi su radili prema ugovoru o djelu, treći na temelju usmenoga dogovora, odnosno "na časnu riječ" članova uprave. Pravilnik Saveza nogometnih trenera determinirao je ponašanje trenera, koje je bilo konfuzno, anakrono i neusklađeno s Ustavom i ZUR-om, u kojem je pisalo: "Svako može slobodno, ravnopravno i pod jednakim uvjetima, na način određen zakonom i samoupravnim općim aktom, zasnovati radni odnos s radnicima u osnovnoj organizaciji. Radni odnos može zasnovati pod uvjetom

⁴⁶ Kovačić, *Intervju s A. Pavlovićem*.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, V. Redovna sjednica FSJ, 11. 3. 1978., 12.

koje radnici u osnovnoj organizaciji utvrde prema potrebama procesa rada, uvjetima rada, poslovima i radnim zadacima u toj organizaciji.⁴⁹

U nekim su klubovima nogometni profesionalci imali stalno zaposlenje i u drugim kolektivima, odnosno odjednom su bili na dva platna popisa. Zakonom o udruženom radu takvo je stanje bilo nedopustivo jer je radnik s punim radnim vremenom mogao raditi samo u jednom OOUR-u.⁵⁰

U nogometnim su klubovima postojale radna zajednica (službenici, radnici) i radna zajednica nogometaša, koja – iako je stvarala dohodak – nije imala sva prava iz Zakona o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, što je potvrđivalo da su odnosi u nogometnim organizacijama bili daleko od samoupravnih. Pred nogometaše se nisu postavljale obveze koje su imali profesionalci klasičnoga tipa. Nogometaš je ugovorno bio vezan za klub na određeno vrijeme, primanja su mu bila znatno iznad primanja radnika u udruženom radu, a obveze i njihovo ispunjavanje nisu bili u skladu s tim primanjima jer dvije druge lige (Zapad i Istok), po statusu amaterske, po svemu drugom nisu se razlikovale od Prve, profesionalne savezne lige. Zakon o udruženom radu nije sadržavao odredbe kojima se izričito određuje status i položaj društvene organizacije odnosno nogometnoga kluba. On je utvrđivao osnove društveno-gospodarskoga sustava na kojima se trebala razvijati svaka društvena djelatnost, među njima i sport. Istodobno je u dijelu svojih odredbi predviđao donošenje posebnih odredbi kojima će se preciznije i podrobnije odrediti primjerice prava radnih ljudi u društvenoj organizaciji da upravljaju društvenim sredstvima, prava da pod specifičnim uvjetima obavljaju neku gospodarsku ili društvenu djelatnost, profesionalni nogomet, kao i mogućnost specifičnoga položaja i odnosa radnih zajednica, nogometnih klubova i društvenih organizacija.⁵¹

To su bitni elementi zbog kojih je neposredna primjena ZUR-a na odnose u sportu, i u profesionalnom nogometu, bila otežana. Nogometaše se nastojalo uključiti u sve aktivnosti kao i sve ostale radnike i izjednačiti ih u pravima kao svakoga drugog radnika u udruženom radu. Trebalo je jasno odrediti što je klub: organizacija udruženoga rada, društvena, društveno-sportska ili organizacija od posebnoga interesa. Nogometni je klub bio ponešto od svega toga, ali zapravo ni jedno. Trebalo je precizirati jesu li nogometaši radnici i angažiraju li se u radni odnos u smislu ZUR-a. Nije bilo jasno određeno udružuju li nogometaši rad s klubom, sami međusobno ili trebaju učiniti i jedno i drugo za stjecanje dohotka.⁵²

⁴⁹ “Zakon o udruženom radu” (ZUR), čl. 161., *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd 32 (1976), 1558.-1642.; SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Usklađivanje propisa FSJ sa Ustavom i ZUR-om. Izmjene i dopune pravilnika FSJ, 76.

⁵⁰ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Usklađivanje propisa FSJ sa Ustavom i ZUR-om. Izmjene i dopune pravilnika FSJ, 76.

⁵¹ Zlatko Crnić, “Međusobni radni odnosi radnika u udruženom radu”, *Privreda i pravo* 27 (1988), br. 7-8: 601-624.

⁵² SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, VI. Redovna konferencija FSJ, 24. V. 1978., 29.

Profesionalni je klub bio specifičan u odnosu na druge oblike udruživanja rada koji su bili utvrđeni ZUR-om. Postojala su mišljenja da profesionalni klub ne može biti konstituiran kao OOUR ni kao radna organizacija jer to ne bi bilo u skladu sa ZUR-om. Osnovna organizacija udruženoga rada organizirala se u radnoj organizaciji u kojoj je bilo više osnovnih organizacija, a u klubu ih nije moglo biti, a radna organizacija bez OOUR-a nije mogla postojati. Postavljalo se pitanje može li se u jednoj organizaciji udruženoga rada nogometni klub kategorizirati kao OOUR tako da njezini članovi igraju samo nogomet. Neki su smatrali da se klub treba organizirati kao udruženje građana, ali to nije odgovaralo smjernicama socijalističkoga društva, koje nije htjelo "presadivati" institucije građanskoga društva u socijalističke sportske organizacije. Postojala su i mišljenja da klub treba organizirati kao posebnu radnu zajednicu jer su u klubu osim profesionalaca bili i brojni amateri (pioniri, juniori) kao sastavni dio kluba. Smatralo se da klub treba organizirati kao društveno-sportsku organizaciju konstituiranu na delegatskom principu sa zadatkom da razvija društveno-sportsku djelatnost i odgojno-idejni rad s mladim uzrastima.⁵³

Započela je razrada Ustava i ZUR-a. Svako poduzeće i ustanova morali su imati svoj statut i niz samoupravnih akata.⁵⁴ Na sastanku članova Saveza komunista Fudbalskoga kluba "Partizan" iz Beograda krajem 1977. zaključeno je da se potakne savjetovanje komunista svih prvoligaških klubova da bi se razmijenila iskustva u otklanjanju slabosti i negativnih pojava kojima je nogomet bio bremenit. Cilj je bio pronaći najbolja rješenja za samoupravni preobražaj klubova u skladu s Ustavom i ZUR-om te ukloniti tehnomenadžerske skupine. Naime, smatralo se da će veći stupanj samoupravljanja pogoditi upravljačke skupine u klubovima, koje su imale privilegirani položaj. Konferencija NSJ-a održana 17. i 18. prosinca 1977. u Kumrovcu, rodnom mjestu Josipa Broza Tita, razmatrala je materijale pod nazivom "Stanje i problemi u masovnom i kvalitetnom nogometu i pravci njihovog rješavanja". Konferencija je zaključila da "masovnost i amaterizam ostaju i dalje platforma naše nogometne organizacije i njezin politički imperativ".⁵⁵

Naime, bez političke verifikacije nije bilo moguće pronaći rješenja za ozdravljenje jugoslavenskoga nogometa. Slavko Komar, predsjednik Konferencije Saveza fizičke kulture Hrvatske i narodni heroj, smatrao je da treba potpuno izdvojiti profesionalne nogometaše u Prvoj saveznoj ligi sa statusom jedne djelatnosti u kojoj će biti samoupravljači subjekti, a ne objekti, s položajem proizvođača u OOUR-ima. Komar je istaknuo da se pored Prve savezne lige profesionalizirala i Druga savezna liga, te da su čak i neki lokalni klubovi dobivali polujavna i tajna sredstva mimo samoupravnih organa. Iznio je da su u nekim sredinama svi oblici sporta nerazvijeni, a odvajalo se 80-90% za

⁵³ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, IV. Redovna konferencija FSJ, 17. i 18. XII. 1977., 17.

⁵⁴ "Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije", Osnovna načela II/3, *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 30 (1974.), 210.-263.

⁵⁵ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Prilog programu rada konferencije Fudbalskog saveza Jugoslavije za 1978. Poglavlje III, 83.

nogometnu momčad zbog lokalnoga ili regionalnoga prestiža. Ilija Tanevski, sekretar izaslanstva Makedonije u Vijeću republika i pokrajina, komentirajući stanje u jugoslavenskom nogometu, ustvrdio je da su svi klubovi praktički profesionalizirani i da otuda dolaze bolesne natjecateljske ambicije koje onda utječu na cjelokupne odnose. Predsjedavajući izaslanstva Sabora Hrvatske u Vijeću republika i pokrajina Pero Djetelić smatrao je da o nogometu treba raspravljati u Socijalističkom savezu, nakon čega treba doći u Saveznu skupštinu, gdje bi se usvojio zakon o nogometu. Djetelić je obrazložio da nogometni forumi ne mogu ostvarivati velike prihode i obrtati financijska sredstva izvan odredbi ZUR-a. Naglasio je da klubovi koji ostvaruju prihode moraju postati radne organizacije, precizirane posebnim zakonom, ali u duhu ZUR-a⁵⁶.

Dragutin Plašč, predsjednik Gradskog komiteta Saveza komunista Hrvatske Zagreb, zastupao je mišljenje da je društveno neprihvatljivo stanje u nogometu kao i način na koji se odgaja nogometaše, samoupravljače i kompletne osobe. Smatrao je da ako je nogometni klub OOUR, onda se ondje stvara i dohodak koji bi trebao biti stimulans za svakoga pojedinca. Visoki zagrebački gradski dužnosnik ustvrdio je da rezultat nije samo "pitanje moralne upotrebe čistoće nego i stvar društveno materijalne stimuliranosti i odgovornosti svakog pojedinca bilo igrača, bilo trenera"⁵⁷.

Savjet profesionalnih igrača izložio je 17. travnja 1978. na 25. redovitoj sjednici Izvršnoga odbora NSJ-a prednacrt "Samoupravnog položaja kluba" u devet točaka. U prednacrtu se tražila promjena "društveno-ekonomskih" odnosa u klubovima, odnosno promjena statusa nogometaša u klubovima Prve savezne nogometne lige. Zahtjevi Savjeta profesionalnih igrača Prve savezne nogometne lige bili su sljedeći: 1) profesionalni nogometaš ima ista prava i obveze kao radnik u udruženom radu; 2) nogometaš udružuje rad i time gubi pravo na dobivanje novčanih iznosa što ih je prije ostvarivao samim potpisivanjem ugovora; 3) kada udruži rad, nogometaš je dužan u tom klubu provesti najmanje godinu dana, nakon čega može prekinuti radni odnos svakog trenutka, s otkaznim rokom od tri mjeseca; 4) nogometaš ostvaruje dohodak prema rezultatima rada (osobni dohodak, premije, nagrade); 5) nogometaš ima pravo na dobivanje na korištenje društvenoga stana, s tim da nakon šest godina provedenih u istom klubu stječe doživotno stanarsko pravo, neovisno o tome mijenja li tada klub; 6) pri odlasku nogometaša u inozemstvo klub nema pravo na traženje novčane naknade; 7) nakon prestanka aktivne karijere nogometaš ima pravo na naknadu osobnoga dohotka dvije godine (reprezentativci tri) radi uključivanja u udruženi rad, za što sredstva osigurava posljednji klub u kojem je nogometaš nastupio. Odlaskom u inozemstvo nogometaš gubi pravo na naknadu; 8) nogometaš ima pravo na zdravstveno, invalidsko i mirovinsko osiguranje; 9) nogometašima se priznaje beneficirani radni staž (godina igranja – osamnaest mjeseci radnoga odnosa).⁵⁸

⁵⁶ "Tko vodi krivu nogometnu politiku", *SN revija*, 7. 4. 1978., 18.

⁵⁷ "Svi se kunu, a tko novac daje", *SN revija*, 21. 4. 1978., 6-7.

⁵⁸ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, XXV Redovna sjednica Izvršnoga odbora Konferencije NSJ, Samoupravni preobražaj nogometnog kluba, teze za raspravu, 4-7.

Devet točaka koje je izložio Savjet profesionalnih igrača nametalo je pitanje kako to da nogometni profesionalci traže da se u pravima izjednače s radnicima u udruženom radu, a postavljaju zahtjeve za povlastice koje radni ljudi nemaju. Nogometni su se profesionalci zalagali za globalno poistovjećenje s radnicima u udruženom radu, a htjeli su neke posebne privilegije. U želji da se izbere za povoljniji status, tražili su stan za samo šest godina, dvogodišnju naknadu osobnoga dohotka dok "ulaze u novi posao" i pored toga beneficirani radni staž zbog kratkoga trajanja profesionalne karijere. Profesionalni su nogometaši tražili da im se dvanaest mjeseci radnoga staža prizna kao osamnaest mjeseci, vjerojatno vodeći se primjerom profesionalnih balerina, kojima je zbog malobrojnosti izglasano beneficirani staž (za godinu radnoga staža osamnaest mjeseci). Nogometašima nitko nije osporavao da se bave poslom u kojem postoji velika mogućnost ozljeđivanja i onesposobljavanja za rad, ali primjerice rudarima i ljevačima, koji su radili teži i opasniji posao, u SFRJ se za dvanaest mjeseci radnoga staža priznavalo šesnaest mjeseci.⁵⁹

Tajnik SIZ-a Hrvatske za zapošljavanje Živko Maravić smatrao je da je amoralno da nogometaši u dobi od 30-35 godina, kada prestanu igrati, postanu umirovljenici. Zato se zalagao za to da se nogometni profesionalci za aktivnoga igranja osposobe za kasniji život. Pritom je Maravić iznio i spomenute anomalije u vezi s beneficiranim radnim stažem na koje nitko nije reagirao, ni NSJ ni društveno-politička zajednica.⁶⁰

Zbog zahtjeva za beneficirani radni staž u javnosti se postavljalo i pitanje koliko radi prosječni profesionalni jugoslavenski nogometaš. Na temelju tjedne satnice nogometnih prvligaša izračunato je da profesionalni nogometaš u usporedbi s radnikom u udruženom radu uživa još jednu povlasticu: umjesto 42-satnoga radnog tjedna profesionalni nogometaši radili su prosječno 13 sati tjedno. Treba istaknuti da tu nije bilo uračunato vrijeme koje profesionalni nogometaši provedu putujući na utakmice, karantena, masaže, nego samo vrijeme koje tjedno provedu u aktivnom treningu i igranju nogometnih utakmica.⁶¹

Jedan od zahtjeva Savjeta profesionalnih igrača bio je i da kada nogometaš udružuje rad izgubi pravo na dobivanje novčanih iznosa što ih je prije ostvarivao samim potpisivanjem ugovora. Međutim upitno je bilo što bi donio zahtjev profesionalnih nogometaša za ukidanje ugovora. Mnogi uvaženi klupski dužnosnici, u pravilu članovi Saveza komunista, kršili su sve moguće društvene dogovore i norme, izigravajući propise i na četverogodišnjim ugovorima u zatvorenom tržištu profesionalne nogometne radne snage. Zahtjev profesionalnih nogometaša da je nogometaš kada udruži rad dužan u tom klubu provesti najmanje godinu dana, nakon čega može prekinuti radni odnos svakoga trenutka, s otkaznim rokom od tri mjeseca, uvjetovao je pošteno ponašanje klupskih uprava, kojima se sada otvarala prilika da još više nego

⁵⁹ "Slobodna razmjena rada", *SN revija*, 28. 4. 1977., 7.

⁶⁰ "Otvorenost – snaga sporta", *SN revija*, 2. 11. 1977., 2.

⁶¹ "Dosje SN revije", *SN revija*, 5. 5. 1978., 6-7.

prije daju “ispod stola” i vještim manipuliranjem ozloglašanim “crnim fondovima” dovedu bilo kojega nogometaša.⁶²

Iz svega rečenog jasno je da su zahtjevi profesionalnih nogometaša odsakali od položaja radnika u udruženom radu. U takvoj situaciji poduzimale su se mjere da se pitanje statusa nogometa riješi uz potporu društveno-političkih organizacija. Nakon razgovora u Centralnom komitetu Saveza komunista Jugoslavije cjelokupna nogometna organizacija angažirala se u rješavanju pitanja preobrazbe nogometne organizacije na osnovama Ustava i ZUR-a. Na osnovi Društvenoga ugovora o temeljima samoupravnoga sporazuma o organiziranju i načelima financiranja nogometnoga sporta u Prvoj saveznoj ligi, svi su klubovi potpisali samoupravni sporazum o pravilima i obvezama u organiziranju i nagrađivanju profesionalnih nogometaša. U “Prednacrtu društvenog dogovora o osnovama za samoupravno uređivanje društveno-ekonomskih i drugih odnosa u nogometnim klubovima saveznih i republičkih odnosno pokrajinskih liga” (sudionici dogovora trebali su biti Savezna konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Savez organizacija za fizičku kulturu Jugoslavije i NSJ), u dijelu koji govori o “Društveno ekonomskim odnosima u klubovima Prve savezne lige” stoji, među ostalim, da nogometaši Prve savezne lige na osnovi prava (obavljanja) sportskoga rada u obliku privremenoga zanimanja u načelu imaju isti položaj i u osnovi ista prava i obveze kao i radnici u udruženom radu. Nadalje se u dijelu o samoupravnom organiziranju nogometaša kaže da je, s obzirom na osnovna načela samoupravnoga sustava, koja se temelje na neposrednom upravljanju samih radnika, nužno da i nogometaš postane subjekt samoupravljanja u klubu i nogometne organizacije u cjelini. U tim novim odnosima pravo na obavljanje sportskoga rada ne bi se više zasnivalo na ugovorima nego na sporazumnoj i ravnopravnoj volji nogometaša te na Samoupravnom sporazumu o udruživanju nogometaša u klubove Prve savezne lige. Osnovu konstituiranja samoupravne organizacije nogometaša u klubu trebalo je činiti njezino pravo na stjecanje dohotka, koje bi se ostvarivalo u klubu kao društvenoj organizaciji na osnovama slobodne razmjene rada, tako da se nogometašima omogući ostvarivanje jednakoga društveno-ekonomskog položaja kao i radnicima u udruženom radu. Nogometaš je trebao slobodno odlučivati o udruživanju svojega sportskog rada u klubu i nije mogao ostvarivati naknadu za prelazak iz kluba u klub (jer, primjerice, tko je plaćao radniku kada je mijenjao radnu organizaciju?).⁶³ Klub u kojem je nogometaš kao pionir i omladinac ostvario sportsko obrazovanje i razvoj, u slučaju njegova prelaska u drugi klub, imao je pravo na naknadu. Naknada je u pravilu trebala pokriti troškove kluba za njegovo sportsko obrazovanje i razvoj, a njezina se visina trebala određivati ovisno o stupnju natjecanja, propisima NSJ-a. Za prelazak nogometaša u inozemni klub, prema propisima NSJ-a, nogometašu je pripadala naknada na osnovi ugovora s inozemnim klubom. Klub nije imao pravo na dio ugovorne naknade za prelazak

⁶² Kovačić, *Intervju s A. Pavlovićem*.

⁶³ *Isto*.

nogometaša u inozemni klub. Nogometni savez Jugoslavije trebao je ugovoriti obvezu inozemnoga kluba prema reprezentaciji Jugoslavije ako se radilo o nogometašu reprezentativcu. Privremeni sportski rad kao zanimanje mogao je obavljati nogometaš koji je navršio osamnaest godina života i imao završeno srednje usmjereno obrazovanje. Privremeni sportski rad trebao se obavljati na neodređeno vrijeme, do završetka sportske karijere. Iznimno, u slučajevima i pod uvjetima utvrđenim propisima NSJ-a, taj se rad mogao obavljati i na određeno vrijeme (zamjena odsutnoga nogometaša koji je na odsluženju vojnoga roka, duže je odsutan, na dužem liječenju i sl.). Nogometaši su ravnopravno s organom upravljanja kluba u skladu sa sporazumom trebali urediti međusobna prava, obveze i odgovornosti u sportskom radu pravilnikom o međusobnim odnosima nogometaša i kluba. Nogometaš je, u skladu sa zakonom, trebao imati pravo na zdravstvenu zaštitu i druga prava u slučaju bolesti, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, kao i prava na druge oblike socijalne sigurnosti. Nogometaš je u skladu sa zakonom i samoupravnim općim aktom imao pravo na dobivanje društvenoga stana, a propisima NSJ-a utvrđivalo se pod kojim se uvjetima to pravo gubi (prelazak nogometaša iz kluba u klub, odlazak u inozemstvo). Nogometaš je za sportski rad u klubu imao pravo na naknadu osobnoga dohotka, nagrade za sportski rad i uspjeh, druga osobna primanja. Novčana kazna kao disciplinska mjera mogla se izreći najviše do visine 20% od mjesečnoga primanja nogometaša. Za utvrđivanje povrede radne i sportske discipline i odgovornosti te izricanje mjera u klubu se trebala osnovati disciplinska komisija od jednakoga broja nogometaša i sportskih radnika. Privremeni sportski rad trebao je prestati kada to nogometaš pismeno izjavi, na osnovi sporazuma s klubom i u slučaju ispadanja kluba iz Prve savezne lige. Propisima NSJ-a trebalo se ustanoviti koliko vremena nogometaš mora ostati u klubu nakon izjave o istupanju, s tim da to vrijeme nije moglo biti dulje od dvanaest mjeseci. Nakon prestanka sportske karijere nogometaš je trebao imati pravo i na ostvarivanje naknade osobnoga dohotka u trajanju od dvije, a reprezentativac tri godine, radi uključivanja u udruženi rad određene struke. Sredstva za isplatu te naknade trebali su osigurati klubovi u kojima je nogometaš privremeno obavljao sportski rad, razmjerno provedenom vremenu. Pravo na tu naknadu nogometaš je trebao izgubiti u slučaju odlaska u inozemni klub.⁶⁴

Nedostatak toga sporazuma bio je što nije regulirao prikrivena novčana davanja i međusobne odnose klubova u cjelini.⁶⁵ Optimizam da će se ZUR-om napokon raščistiti negativne pojave u jugoslavenskom profesionalnom nogometu nije bilo opravdano jer se u praksi ponašanje i odnosi nisu promijenili. Predsjednici svih prvoligaških nogometnih klubova tvrdili su da su njihovi klubovi samoupravno organizirani, iako su uveli samo neke oblike samoupravljanja,

⁶⁴ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, Prednacr. Društveni dogovor o osnovama za samoupravno uređivanje društveno-ekonomskih i drugih odnosa u fudbalskim klubovima saveznih i republičkih odnosno pokrajinskih liga, 27. IV. 1978., 4.

⁶⁵ *Isto.*

odnosno udruženoga rada. Međutim bilo je i mišljenja da se odnosi u profesionalnom jugoslavenskom nogometu ne mogu organizirati po ZUR-u, jer taj zakon uređuje odnose u radu, a bit sporta, prema tim mišljenjima, nije rad (iako i njega ima) nego igra, koja se ne može normirati jer bi igra tada izgubila neke svoje značajke, primjerice nepredvidivost. Postojala su mišljenja da se na samoupravnom preobražaju nogometnih klubova počelo inzistirati kada je zaključeno da se djelovanje profesionalnih nogometnih klubova ne može uskladiti sa ZUR-om.⁶⁶

Usvajanjem ZUR-a nogometna organizacija kao i nogometni klubovi bili su ustrojeni na delegatskim osnovama. Naime, sva volja radnika u OOUR-ima i građana u MZ-ima artikulirala se preko delegata, čime se dokidalo klasično predstavničko tijelo. Na temelju ćelija sustava, kao političkih i društvenih organizacija, izgradio se tzv. delegatski sustav. U klubovima su organizirane konferencije na delegatskom načelu kao najviše tijelo društvenoga upravljanja klubom. Postojali su odbori za društvenu samoupravnu kontrolu, radna zajednica profesionalnih nogometaša i radna zajednica radnika koji su obavljali stručne, administrativne i druge poslove. Osim delegata društveno-političkih organizacija (mjesne konferencije SSRN-a, organizacije SSO-a, sindikalne organizacije i organizacije Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata) u klubovima su se nalazili i delegati obiju radnih zajednica. Na taj su način nogometaši trebali neposredno sudjelovati u svim poslovima kluba i pripremati se za udruženi rad. No u praksi se često događalo da su delegati u nogometnim klubovima Prve savezne lige na svim razinama istupali sa svojim mišljenjem bez ikakve prethodne provjere u organizaciji koja ih je delegirala ili se često na forumima uopće nisu izjašnjavali jer nisu imali utvrđen stav organizacije koju predstavljaju.⁶⁷

Predsjednik Nogometnoga kluba "Hajduk" Kirigin tvrdio je da je splitski klub organiziran na delegatskom načelu i da se u njemu, kako je istaknuo, ništa ne događa bez znanja i izravnoga odlučivanja nogometaša, koji su uz ostalo bili i članovi radne zajednice u većini (51% : 49%) zastupljeni u svim klupskim tijelima.⁶⁸

Razmatrajući kretanje i razvoj odnosa, u nogometnoj su organizaciji isticali da je došlo do zapaženijega utjecaja udruženoga rada na razvoj i odnose u nogometu, posebno nakon osnivanja SIZ-ova za tjelesnu kulturu, ali još uvijek ne na dovoljno širokoj fronti. Istodobno se isticalo da je to proces koji traje i ne završava donošenjem normativnih akata te da treba učiniti još dosta napora da taj proces svakodnevno ostvaruje punije sadržaje.⁶⁹

U samoupravnom su preobražaju pojedini klubovi imali i do dvanaest komisija, od ideološko-političke do komisije za standard i objekte, i isticalo se

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ *Isto.*

⁶⁸ "Neka vrsta optuženičke klupe", *SN revija*, 7. 2. 1979., 5.

⁶⁹ SR-AJ-734-FSJ, fasc. 37, IV. redovna konferencija Nogometnog saveza Jugoslavije, 17. i 18. prosinca 1977, Izvod iz zapisnika, 17.

da se u svakoj nalazi barem jedan aktivni nogometaš. Govoreći o samoupravljačkim pravima nogometaša, klupski su dužnosnici redovito isticali da osim sastavljanja momčadi, što je bilo u nadležnosti stručnoga stožera, sva prava vezana uz život i rad kluba rješavaju sami nogometni profesionalci okupljeni u savjet igrača. Svi su prvoligaški klubovi isticali da su dobro razvili samoupravne odnose, da baza ima odlučujuću riječ i sl. Prema izjavama klupskih dužnosnika, savjet igrača izglasavao je i sve pravilnike o osobnom dohotku, nagrađivanju i kažnjavanju. No istodobno je u istim tim klubovima jedan čovjek, trener, izricao kazne, imao svoj novčani fond iz kojega je nagrađivao nogometaše, kažnjavao ih i sam odlučivao o njihovoj sudbini. Postavljalo se pitanje kakvo je to samoupravljanje ako jedan čovjek izriče kazne, ima svoj novčani fond i može sam biti disciplinska komisija te izricati stegovne mjere. Bilo je očito da postoje mnoge poteškoće u samoupravnoj preobrazbi klubova i da se riječ nogometaša – proizvođača ne čuje dovoljno. Tada se govorilo da nogomet podsjeća na banke i vanjsku trgovinu jer se sporo transformira.⁷⁰

U jugoslavenskim socijalističkim uvjetima nije se uspjelo dogovoriti što je to profesionalni nogomet i kako ga i koliko nagrađivati. Naime, ni jedan klub Prve savezne lige nije počeo raditi na način predviđen ZUR-om, primjerice ni jedan nogometaš nije došao u neki klub preko natječaja nego sasvim suprotno odredbama i zakonima ZUR-a. Predsjednik Građanskoga odjela Općinskoga suda u Zagrebu Zlatko Crnić istaknuo je da nogometaši imaju svojstva radnika u udruženom radu, ali zbog specifičnosti posla ne stupaju na posao nakon raspisanoga natječaja, kao što je bilo propisano zakonima. Crnić je naglasio da bi bilo apsurdno da neki nogometni klub raspiše natječaj primjerice za lijevo krilo, ali da je isto tako nedopustivo da u socijalističkom društvu menadžeri mešetare s nečijim radnim mjestom.⁷¹

U jugoslavenskom profesionalnom nogometu i dalje su prevladavali "crni fondovi" u financiranju klubova i prelasku nogometaša iz kluba u klub, namještanje rezultata i slično. "Crni fondovi" nogometnih klubova formirali su se na nekoliko načina: 1) primjerice, nogometaš je prešao u neki inozemni klub, koji je tada klubu u Jugoslaviji iz kojega je nogometaš angažiran isplaćivao 90% toga iznosa, a nogometašu preostalih 10%. Klub iz kojega je nogometaš prodan isplaćivao je od toga iznosa svojem bivšem nogometašu 80 ili 90%, a ostatak se obično dijelio popola; polovica se unosila u zemlju, a polovica deponirala u nekoj inozemnoj banci (obično u Švicarskoj ili Italiji); 2) od gostovanja u inozemstvu, kada se dobiveni novac u pravilu prikazivao u beznačajnim iznosima, tvrdilo se da se turneja nije financijski isplatila i opravdavalo pokrivanjem troškova turneje. Ustvari su se ta sredstva koristila za podmirenje dugova no-

⁷⁰ Ivo Perišin, *Novac, monetarni sistem i udruženi rad* (Zagreb: Informator, 1978); Lovre Božina, *Udruženi rad i banke* (Zagreb: Jugart, 1985).

⁷¹ Prema podacima Saveza sindikata, u SR Hrvatskoj je u proljeće 1977. nezaposleno bilo 96 000 osoba, a među njima ni jedan profesionalni nogometaš. U SFRJ je 1977. bilo nezaposleno 700 000 osoba, a među njima ni jedan nogometaš. "Čovjek ne može biti roba na tržištu", *SN revija*, 8. 4. 1977., 7.

gometasima “na licu mjesta”, u inozemstvu; 3) od prodaje ulaznica; u izvještaju o prodanim ulaznicama stajalo bi da je prodano npr. deset tisuća ulaznica, a zapravo je prodano dvanaest tisuća. Nakon odigrane utakmice ulaznice iznad prikazanoga broja su se uništavale, a razlika je išla u crni fond; 4) ugovori sa stranim tvrtkama – sponzorima, koje su opremale klubove svojom sportskom opremom i za njezino nošenje u reklamne svrhe davale novčanu naknadu. Međutim tada je bila uobičajena praksa davanja “dodatnih sredstava” u gotovini, koja su završavala na računima klubova u stranim bankama za kupnju nogometnih pojačanja; 5) reklame na stadionima i u klupskim publikacijama – ta se financijska sredstva nisu mogla pretočiti u “crni fond”, ali su se upotrebljavala za nedopušteno plaćanje nogometasima iz redovitih prihoda klubova. Sredstva koja su se dobivala od organizacije udruženoga rada bez dovoljne kontrole nenamjenski su se koristila za osnivanje “crnih fondova”, u koje su se slijevali i prihodi od reklame jer nije postojao širi i konkretniji uvid od strane radnih ljudi koji su davali sredstva. Ovdje se postavljalo pitanje kako se donosi odluka o udruženom radu da se financijska sredstva isplate pojedinom klubu i kakva je gospodarska korist udruženoga rada od skupoga reklamiranja na stadionima i u klupskim publikacijama; 6) organiziranje klupskih tombola i *buffeta*, iz kojih su se financijska sredstva prelijevala u “crni fond” krivotvorenim prikazivanjem prometa (prodavala se ilegalno nabavljena roba), a od tombole (nepoštivanjem propisa o igrama na sreću) davalo se manje u fond dobitaka nego što je bilo propisano. Mjerodavne su financijske službe, kao i kod posla s ulaznicama, “žmirile na jedno ili oba oka”.⁷² Postavljalo se pitanje u kojoj je mjeri uopće bilo potrebno da se sport u socijalističkom i samoupravnom društvu financira iz prihoda od kocke i prodaje alkoholnih pića u “domaćoj radinosti”. No bilo je i drugih stajališta, kao beogradskog Saveza organizacije fizičke kulture (SO-FK-a), da izlaze za financiranje sporta treba tražiti i u organiziranju tombola, iako je za socijalističko samoupravno društvo, barem deklarativno, kocka bila nedopušteni izvor financiranja i neprihvatljiva djelatnost.⁷³

Pored toga, i dalje je prevladavalo shvaćanje i praksa da se izvršni organi pojedinih nogometnih klubova biraju prema načelu “što više direktora privrednih poduzeća, to bolje za materijalni prosperitet i društveni ugled”.⁷⁴ Predsjednik “Hajduka” bio je spomenuti Tito Kirigin, koji je bio i direktor splitskoga “Bobisa”, a poslije član predsjedništva splitskoga kluba.⁷⁵ Predsjednik “Dinama” bio je Vid Ročić, direktor poduzeća “PP Maksimir”. “Rijeka” se u Prvoj saveznoj ligi stabilizirala u mandatu predsjednika Ljube Španjola,

⁷² SR-AJ-734-FSJ, knj. 39, Aktualni problemi i stanje u fudbalskom sportu Jugoslavije, 12-15. Usp. “Crni fondovi na šest načina”, *SN revija*, 1. 7. 1981., 4.

⁷³ “Zvona ipak zvone”, *SN revija*, 21. 10. 1981., 3.

⁷⁴ “Krojni arak klupskih uprava”, *SN revija*, 8. 7. 1981., 4.

⁷⁵ Kirigin je, kao komunist, 22. lipnja 1944. počinio atentat na Vojka Krstulovića, vođu splitske omladinske organizacije Hrvatske seljačke stranke koji je održavao i veze s vlastima Nezavisne Države Hrvatske. O tome vidi: Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012), 304.

direktora riječkoga "Adriamonta", koji je u vrijeme samoupravne transformacije postao predsjednik Nogometnoga saveza Hrvatske. Čelni čovjek "Osijeka" bio je Željko Huber, direktor osječkoga "Vodovoda", prvi čovjek "Zagreba" bio je direktor "Zagrebačke banke" Vlado Bogatec, predsjednik mostarskoga "Veleža" bio je direktor hidrocentrale "Jablanica" Sadi Ćemalović, predsjednik ljubljanske "Olimpije" bio je generalni direktor poduzeća "Slovenija ceste" Ivan Zidar. Na čelu skopskoga "Vardara" bio je generalni direktor "Elektro-Makedonije" Džodžo Nikolovski, a kruševačkoga "Napretka" Miomir Rajković, direktor "Preduzeća za ulice i putove" u Kruševcu.⁷⁶

U klubovima je među nogometašima i dalje prevladavao mentalitet da za desetak godina igranja nogometa moraju zaraditi koliko bi zaradio radnik u udruženom radu za četrdeset godina radnoga staža.⁷⁷ Primjerice, nogometaši ljubljanske "Olimpije" dobili su 1979. za opstanak u Prvoj saveznoj nogometnoj ligi specijalnu novčanu nagradu. Izračunato je da je za efektivni sat igre nogometaš toga kluba zaradio iznos dva puta veći od najvišega priznanja u Jugoslaviji, Nagrade AVNOJ-a, odnosno nogometaš je za jedan sat efektivne igre zaradio dvije mjesečne plaće redovitoga sveučilišnog profesora, tri mjesečne plaće vrsnoga dramskog ili opernog umjetnika, četiri plaće kvalificiranoga radnika, pet ili šest plaća jedne tkalje. Takvo stanje u jugoslavenskom profesionalnom nogometu izazivalo je revolt radnika u udruženom radu.⁷⁸

Postavljalo se pitanje kako su takvi platni projekti mogli proći bez ikakve samoupravne kontrole, javnih diskusija, referenduma i ostalih instrumenata socijalističkoga samoupravljanja. Bilo je jasno da se promjene u nogometu ne mogu provesti odjednom jer su postojali otpori i pritisci. Iza svih klubova, posebno onih najvećih, stajali su utjecajni ljudi koji su štitili interese klubova, a istodobno isticali da se samoupravljanje kao jedna od temeljnih normi u društvu dosljednije provodi u klubovima nego u mnogim radnim organizacijama. Međutim politički su dužnosnici zastupali drugačija stajališta. Tako je primjerice predsjednik Vijeća republika i pokrajina Skupštine Jugoslavije Zoran Polić naglasio da se iz profesionalnoga sporta mora odstraniti ljude koji kontroliraju novac i imaju neograničenu moć. Govorilo se i o potrebi da Služba društvenoga knjigovodstva (SDK) temeljito ispita materijalno-financijsko poslovanje svih klubova (ne samo nogometnih) i da se u akciju uključi i društveno pravobranilaštvo samoupravljanja da bi se uklonile negativne pojave i nedisciplinirani pozvali na odgovornost.⁷⁹

Sektor za kontrolu SDK-a uputio je 1981. NSJ-u dopis kojim ga obavještava da je od Odbora za fizičku kulturu Savezne konferencije SSRN Jugoslavije dobio

⁷⁶ "Krojni arak klupskih uprava", *SN revija*, 8. 7. 1981., 4.

⁷⁷ SR-AJ-734-FSJ, knj. 37, XI. Konferencija NSJ. Aktualni problemi i stanje u fudbalskom sportu Jugoslavije, 9-13.

⁷⁸ "Po minuti 500 dinara", *SN revija*, 1. 8. 1979., 5.

⁷⁹ Izmišljena je nova grana pravne znanosti, samoupravno pravo, a jugoslavenski birokratski aparat bio je oko deset puta veći od onih u zapadnim državama slične veličine. O tome vidi: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 480.

zadatak “da obavi kontrolu materijalno-financijskog poslovanja sportskih klubova, među kojima i nogometnih klubova Prve savezne lige, obje skupine Druge savezne lige, sve republičke i pokrajinske lige u razdoblju 1976.-1981.”. Služba društvenoga knjigovodstva tražila je od NSJ-a da dostavi sljedeće podatke: popise i adrese svih nogometnih klubova koji se natječu u spomenutim ligama i sve normativne akte kojima se regulirao način nagrađivanja nogometaša, način prelaska iz jednoga kluba u drugi i način odlaska nogometaša u inozemstvo, da bi obavili “ovaj složeni zadatak”.⁸⁰ Trebalo je vidjeti tko stoji iza kojega kluba, tko čini njegovu delegatsku bazu, tko osigurava sredstva, tko kontrolira njihovu raspodjelu i kome. U otkrivanje nedopuštenih plaćanja u nogometu (ali ne samo u nogometu) trebala su se uključiti javna tužiteljstva republika i pokrajina i izvijestiti o stanju na svojem području.

U proljeće 1982. više od dvjesto kontrolora i revizora SDK-a kontroliralo je poslovanje nogometnih klubova i sredinom 1982. ustvrdilo da postoje značajna sredstva izvan društvene kontrole koja su se trošila na isplaćivanje premija, hranarine, stanove, nevraćene kredite i sl. Jedan visoki dužnosnik SDK-a izjavio je da Jugoslavija nema dovoljno zatvora za sve koji su se u nogometu i općenito sportu razbacivali društvenim novcem.⁸¹

Predsjedništvo NSJ-a dalo je 1982. na XVII. redovitoj konferenciji, koja je trajala pet sati, potporu kontroli koju je provodio SDK. Zaključeno je da se u nogometnim klubovima i republičkim i pokrajinskim nogometnim savezima započne rasprava o “diferenciranju odgovornosti za eventualne greške koje se ustvrde”.⁸²

Zaključak

Izvor negativnih pojava u nogometnom sportu u socijalističkoj Jugoslaviji ležao je u klubovima i “društveno-političkoj zajednici” u kojoj je nogometni klub djelovao. Stanje u jugoslavenskom nogometu bilo je samo odraz ponašanja i mentaliteta u socijalističkom društvu. Mnogobrojne negativne pojave u nogometnim klubovima bile su u suprotnosti s normama (barem deklarativnoga) socijalističkog morala i devalvirale rad kao mjerilo vrijednosti. Profesionalni nogometaši bili su loš uzor publici, koja je za neusporedivo manje novca trebala izgarati na poslu i težiti visokoj produktivnosti. Posebno su loš primjer bili mladima, koji su učili da žive na temelju snalaženja, špekulacija i sl., a ne na temelju zalaganja, rada i rezultata rada. Nedovoljna konkretna društvena akcija najoštrijega kažnjavanja takvih pojava negativno se odražavala na razvoj nogometa. Financijske kontrole nije bilo ili je bila veoma slaba i olako je prelazila preko uočenih malverzacija. Nakon uvođenja ZUR-a 1976. i u nogomet se pokušalo uvesti samoupravno organiziranje da bi se uklonio

⁸⁰ SR-AJ-734-FSJ, Jugoslovenski fudbal, R-1, 40/1119.

⁸¹ Tenžera, *Sportski život*, 71.

⁸² SR-AJ-734-FSJ, XVII. Redovna Konferencija FSJ, 25. IX. 1982., 14.

profesionalizam, koji se počeo širiti i na druge sportove. Uključivanjem nogometa u udruženi rad htjelo se doći do točnoga uvida odakle se i koliko sredstava odvaja za nogomet, kako se troše i usmjeravaju, tko njima raspolaže i u koje svrhe. Udruženi rad trebao je, pojednostavljeno rečeno, odlučivati o tome kome će od svojih članova pružiti posebne uvjete da svoje potencijalne sportske sposobnosti razvije te da se uz bavljenje sportom sportaši osposobe i za daljnji koristan doprinos socijalističkom društvu u cjelini, učenjem i radom. Međutim preobrazba nogometnih profesionalaca u udruženi rad tekla je sporo ili najčešće nije uopće ni zaživjela. U stvarnosti su o tome i dalje odlučivale "tehnobirokratske" i menadžerske strukture u klubovima, koje su zauzimale veoma značajne društvene položaje. Istodobno, najviši politički i nogometni dužnosnici stalno su isticali potrebu brže samoupravne transformacije i raščišćavanja nogometnih negativnosti.

Na temelju svega iznesenog može se zaključiti da je samoupravni model iz sedamdesetih godina prošloga stoljeća, odnosno "ovladavanje radnika proširenom reprodukcijom", u biti bio neostvariv jer nije bio prilagođen stvarnim odnosima u društvu, a njegova primjena na odnose u profesionalnom nogometu pokazala se utopijskom.

Arhivi

Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu – fond 935 – Osnovni sud Udruženog rada.

Srbija – Arhiv Jugoslavije, Beograd – fond 734 – Fudbalski savez Jugoslavije (SR-AJ-734-FSJ).

Objavljeni izvori i literatura

Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

Bosanac, Gordana. *Odgojno-obrazovna djelatnost i udruženi rad*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Božina, Lovre. *Udruženi rad i banke*. Zagreb: Jugoart, 1985.

Božović, Ratko R. "Amaterizam i profesionalizam u sportu". *Sociološka luča* II (2008), br. 2., 36-48.

Crnić, Zlatko. "Međusobni radni odnosi radnika u udruženom radu". *Priroda i pravo* 27 (1988), 601-624. br. 7-8., 601-624.

Dizdarević, Raif. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*. Sarajevo: Svjetlost, 2000.

Jovičić, Vladimir. *Udruženi rad, kultura, stvaralaštvo*. Beograd: Komunist, 1977.

Kardelj, Edvard. "Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja". Beograd: *Komunist*, 1977.

Kardelj, Edvard. *Slobodni udruženi rad. Brionske diskusije*. Beograd: Radnička štampa, 1978.

Kardelj, Edvard; Lazarević, Borislav. *Udruženi rad i samoupravno planiranje*. Sarajevo: Svjetlost, 1982.

Kovačić, Davor. *Intervju s Antom Pavlovićem*. Zagreb, 9. 4. 2015. (neobjavljeno).

Letica, Slaven. *Četvrta Jugoslavija*. Zagreb: CIP, 1989.

Mažuran, Rudolf. *Seljaštvo i udruženi rad*. Zagreb: Zadružna štampa, 1979.

Mihovilović, Miro A. *Vrhunski sportaši. Biološki, psihološki, sociološki, ekonomski i sportski elementi iz života i rada vrhunskih sportaša Jugoslavije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta, 1974.

Pavlović, Milan. *Politička ekonomija i udruženi rad*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

Perišin, Ivo. *Novac, monetarni sistem i udruženi rad*. Zagreb: Informator, 1978.

Perko-Šeparović, Inge. "Tehnokratizam i tehnokracija". *Politička misao. Časopis za političke znanosti XVIII* (1981), br. 4. 377-385.

Petrović, Krešimir. "Effects of Social Stratification and Socialization in Various Disciplines of Sport in Yugoslavia". *International Review for the Sociology of Sport* 11 (1976), br. 2., 95-103.

Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918. – 1992. Nastanak, razvoj ter razpad Karađorđjevićeve in Titove Jugoslavije*. Celje: Zgodovinsko društvo, 1996.

Politika ekspres (Beograd), 1976.

Popović, Milentije; Cengle, Franc; Raičević, Jovan; Tanović, Afil. *Udruženi rad i neposredna demokratija*. Sarajevo: Svjetlost, 1977.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.

Ramet, Sabrina P. *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918. – 2015*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.

Rocco, Fedor; Šodan, Vera; Previšić, Jozo. *Marketing izvozne privrede*. Zagreb: "Zagreb" RO za grafičku djelatnost, 1984.

Rodin, Davor. "Tehnokracija i tehnokratizam". *Politička misao. Časopis za političke znanosti XVIII* (1981), br. 4., 401-411.

Slobodna Dalmacija (Split), on-line izdanje. Pristup ostvaren 15. 3. 2015., <http://www.Arhiv.slobodnadalmacija.hr/20050206/sport05asp>.

Smokvina, Vanja; Bilić, Andrijana. "Ugovori između profesionalnih nogometaša i klubova – ugovori radnog ili građanskog prava". *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 49 (2012), br. 4., 831-862.

SN revija (Zagreb), 1976-1979.

Tenžera, Veselko. *Sportski život. Feljtoni, eseji, osvrti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1989.

"Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije", Osnovna načela II/3, *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd 30 (1974), 210-263.

Vrcan, Srđan. "Sociolog pred fenomenom nogometa". *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* (Beograd) (1971), br. 1, 15-20.

"Zakon o udruženom radu" (ZUR), čl. 161., *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd 32 (1976), 1558-1642.

Znaci, Pristup ostvaren 15.III. 2015., <http://www.znaci.net/0001/>

SUMMARY

FOOTBALL PROFESSIONALS IN YUGOSLAV ASSOCIATED LABOUR

The Yugoslav football clubs of the First National League and partly of the Second National League were affected in the 1970s by the process of commercialization indicated through the relations within the club and with other organisations, which were dedicated to only one goal – how and in what manner to provide sufficient funds for financing costs. By adopting the Associated Labour Act, there was also an attempt to introduce self-governing into the football clubs of the First National League. However, the transformation of football professionals in the associated labour had been slow and most often had not been realised at all, in reality it was a matter of decision by the “technocratic-bureaucratic” and managerial structures in the clubs, which were taking up very important social positions. At the same time, the senior political and football officials had constantly emphasized the need to introduce more rapid process of self-governing transformation and clearing of football negativities.

Based on all the above, it can be concluded that the self-governing model of the 1970s, or the “the mastering of workers by expanded reproduction” had essentially been unattainable because it was not adapted to the real relations in society, and its application to the relations in the professional football proved to be utopian.

Key words: professional football; self-management; Yugoslavia; the League of Communists of Yugoslavia; the Associated Labour Act